

AHMEDİNİN CEMŞİD Ü HURŞİD VE ŞEYHOĞLU MUSTAFA'NIN HURŞİDNÂME ADLI ESERLERİNİN PERSPEKTİFİNDEN XIV. YÜZYILDA SOSYAL HAYAT

Melike GÖKCAN TÜRKOĞAN*

ÖZET

XIV. Yüzyıl, Anadolu'da çok önemli başlangıçların ve oluşumların zamanıdır. Selçuklu devlet teşkilatının Moğol baskısıyla çözülmeye başladığı ve beyliklerin özerk yapılar halinde kendilerine zemin ve imkân oluşturmaya çalıştıkları bu dönemde, çeşitli siyasi ve kültürel oluşumların Anadolu'nun rengini ve dokusunu değiştirdiğini yeni bir medeniyetin doğumuna zemin hazırlandığını görmek mümkündür. Söz konusu dönem, Türkçe'nin Anadolu sahasındaki gelişimi açısından da bir dönüm noktasıdır. Selçuklu dönemi edebiyatının Farsça üzerinden geliştiği bilinmektedir. Oysa Anadolu beylerinin tercihi eserlerin Türkçe ile kaleme alınmasından yanadır. Beylerin isteği doğrultusunda Türkçe telif ve tercüme eserlerin verilmeye başlanmasıyla Batı Türkçesinin işleklik kazanarak, edebî dil haline geliş Türk edebiyatının geleceği açısından son derece önemli bir süreç olmuştur.

Geçiş dönemi diyebileceğimiz bu yüzyılda verilen edebî eserlerin en önemlileri mesnevilerdir. Mesneviler, hikâye kurgusu içinde, ait olduğu dönemin sosyo-kültürel yapısını, toplumsal ve siyasal oluşumları, inanç sistemini, değerler bütünü barındıran zengin dokulu eserlerdir.

Bu çalışmada, Germiyan'da yetişen ve Osmanlı'nın kuruluş ve yükselişine şahitlik eden güçlü mesnevi şairi Ahmedî'nin "İskendernâme" ve "Cemşid ü Hurşid" adlı eserlerinin perspektifinden dönemin tarihî, sosyal ve kültürel özelliklerini görmeyi hedefledik.

Anahtar Kelimeler: Cemşid ü Hurşid, Hurşid ü Ferahşad, Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa, Sosyal hayat.

SOCIAL LIFE IN 14th CENTURY FROM THE PERSPECTIVE OF AHMEDİ'S CEMŞİD Ü HURŞİD AND ŞEYHOĞLU MUSTAFA'S HURŞİDNÂME

ABSTRACT

14th century is an era of very important beginnings and formations in Anatolia. During this period, where Seljukian state organization had started to dissolve under Mongolian pressure and the Anatolian principalities (as called "beylik") endeavored to create grounds and opportunities for themselves in the form of independent structures, it is possible to see various political and cultural developments change the color and fabric of Anatolia, forming a basis for the birth of a new civilization. This period is at the same time constitutes a turning point with respect to development of Turkish language in the field of Anatolia. Literature of Seljukian period is known to

---

* Yrd. Doç. Dr., KTÜ Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğretim Üyesi. El-mek: meliketurk@yahoo.com

have developed through Persian. However, preferences of Anatolian “bey”s (heads of principalities) were in favor of literary works to be performed in Turkish. Western Turkish gaining practicality and turning into a literary language with the initiation of producing proprietary and translation literary works in Turkish within the direction of such requirement of these “bey”s constitutes a very significant process for the future of Turkish literature.

The most important literary works produced during this century, which we could call as a transition period, are the masnavis. Masnavis are works having a rich pattern, incorporating, within a story set up, the socio-cultural structure, social and political formations, belief system and the totality of values of the period in which they are created.

In this paper, we aimed at viewing historical, social and cultural characteristics of the era through the perspective of two literary works, “İskendernâme” and “Cemşid ü Hurşid”, by Ahmedî, the powerful masnavi poet raised in Germiyan and eye-witnessed the establishment and rise of the Ottoman.

Key Words: Cemşid ü Hurşid, Hurşid ü Feraşşad, Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa, Social life.

GİRİŞ

XIV. Yüzyıl, edebî şekiller içinde mesnevilerin ağırlık kazandığı bir dönemdir. Bu dönemde konusunu umumiyetle İran edebiyatından alan çeviri, telif çok sayıda mesnevinin kaleme alındığını görmek mümkündür¹. Pek çoğu dinî, tasavvufî didaktik mahiyette eserler olan bu dönem mesnevilerini Prof. Dr. Çelebioğlu “Halk tipi” ve “edebî mahiyette eserler” olarak sınıflandırmaktadır. (Çelebioğlu,1999:45) Edebî değeri yüksek olan mesnevilerin çoğunun İran edebiyatından tercüme edilen eserler olduğu görülmektedir. (Şentürk,2002:4)

Bu çalışmada, yüksek edebî değeri, zengin içeriği, canlı hayat tablolarıyla örülmüş hikâyeleri ile daha sonra gelen eserlere de ilham kaynağı olan iki mesnevi esas alınmıştır. Bunlar: Şeyhoğlu Mustafa'nın “Hurşidnâme” ve Ahmedî'nin “Cemşid ü Hurşid” adlı eserleridir. Dönemin güçlü beyliği ve önemli bir kültür merkezi olan Germiyan sahasında kaleme alınan bu iki mesnevinin seçilme sebebi, öncelikle, aynı sahada yetişen, aynı sarayda hizmet veren iki çağdaş şaire ait olmaları dolayısıyla aynı sosyo-kültürel atmosferden doğmalarıdır. Ayrıca, aynı konuyu işleyen benzer epizotlarla örülmüş hikâyeleri anlatıyor olmaları da dönemin seçkin eserlerinden olan bu iki mesnevinin çalışmamız açısından değerini arttırmaktadır.

Ahmedî, Selmân-ı Sâveci'nin mesnevisini ilâvelerle zenginleştirerek Cemşid ü Hurşid'i kaleme almıştır. Şeyhoğlu'nun “Hurşidnâme”sinin tenkitli metin neşirini yapan Hüseyin Ayan'a göre de Germiyan'lı bu iki şair arasındaki rekabet Cemşid ü Hurşid'in tercüme edilerek yazılış sebebidir. (Ayan,1979:44)

¹Bu dönemde te'lif tarihi bilinen 21,müellifi bilinen 40, müellifi bilinmeyen 18 olmak üzere toplam 79 mesnevi kaleme alınmıştır. (Şentürk ,2002:5-8)

Eserinin Fars edebîyatıyla ilişkisini vurgulayan Ahmedî'den farklı olarak Şeyhoğlu Mustafa, hikâyesinin konusunu bir Arap kıssasından aldığını ifade etmektedir.

Ki Türkî nazm idem bir hoş hikâyet

Arap'tan nite kim oldu rivâyet (Ayan, 1979:b.347)

Hüseyin Ayan ise yaptığı araştırmada, Arap edebîyatında bu konuda yazılmış herhangi bir esere rastlamadığını ifade etmektedir. Ayan'a göre gerek hikâyede geçen efsanevi kahramanlar ve yer adları, gerekse bazı motiflerin kullanılışı gibi hususlar mesnevinin Fars edebîyatıyla ve bilhassa Şehnâme ile ilişkisini göstermektedir. (Ayan,1979:43)

Temel epizotları açısından hikâyeler neredeyse aynıdır. Ahmedî'nin mesnevisinde Çin hükümdarının oğlu ile Rum kayserinin kızı; Şeyhoğlu'nun eserinde ise İran şâhının kızıyla Magrib sultanının oğlu arasındaki aşk hikâyesi ve başlarından geçen maceralar anlatılmaktadır.

Her iki eserin de zengin dokusu, hikâye kurgusu içinde ait olduğu dönemin sosyo-kültürel yapısını, toplumsal ve siyasal çalkantılarını ve değerler bütünü, halk inanışlarını barındırmaktadır.

Bu çalışmada, örnek mesnevilerin perspektifinden toplumsal hiyerarşi ve devlet yönetimi; toplumsal yapılanma; gelenek görenek ve inanışlar; yaşam tarzları ve muaşeret gibi sosyal hayata dair unsurlar ele alınmıştır.

Devlet Yönetimi

Hükümdar: Şeyhoğlu'nun Hurşidnâme'sinde ve Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşid'inde devlet yönetimine dair ilk tespitler devlet örgütünün en önemli unsuru olan "hükümdar"ın vasıfları üzerinden yapılabilir. Her iki mesnevide de bir ideal hükümdar modeli bulunmaktadır. Mesnevilerde çizilen tabloya göre, bir ülkenin geleceği sultanın akli, tedbiri, donanımı ve iktidarı paylaşan devlet adamlarıyla ortaya koydukları siyasetin başarısıyla şekillenir.

Hurşidnâme'de ideal hükümdar modeli İran Şahı Siyâvuş; olumsuz hükümdar modeli ise Boğa Han'dır. Ayrıca Ferahşâd'ın babası Mağrib Sultanı da etrafıyla her işini istişare eden temkinli bir hükümdar olarak olumlu bir model çizmektedir.

İyi bir hükümdar, her şeyden önce âdil oluşuyla değer kazanır. Hükümdarın bilgili, akıllı ve donanımlı olması gereklidir. Bununla beraber, yine de ideal hükümdarın işlerini meşveret meclisinde müzakere etmesi gereği çeşitli vesilelerle vurgulanır. İstişare kadrosunun varlığı kadar nitelikleri de çok büyük önem arz etmektedir. Hükümdarın etrafında akıllı, işinin ehli bir istişare kadrosu bulunmalıdır. İdealize edilen Sultan Siyâvuş etrafında güçlü bir istişare kadrosu bulundurmakta ve her vesile ile bir danışma meclisi toplamaktadır.

Boğa Han ise aceleci, temkinsiz, zaaflarına mağlup bir hükümdardır. Etrafındaki kadro da hükümdarın olumsuz yönlerini bertaraf edecek akıl ve firasetten mahrumdur.

Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşid'inde de Çin hükümdarı Fağfur idealize edilmiştir. Mesneviye göre Fağfur, âdil, akıllı, tedbirli, siyaset ilmine vâkıf gerçek bir liderdir. Mesnevide bu özellikleri şu şekilde ifade edilir:

Melik sermâyesi adl u sehâdur

Melik mi olur ol kim kel 'atâdur (Akalin,1975:b. 1483)

Gerekdür şâh olana hüsn-i tedbîr

Ki devlet işine olmaya taksîr (Akalin,1975:b. 1487)

Turkish Studies

*Melik kim olmaya anda siyâset
Acebdür idebülürse anda riyâset (Akalm,1975:b. 1489)*

Mesnevide şehzade Cemşîd de babası Fağfur gibi iyi bir hükümdar olmaya adaydır. İdeal hükümdarın taşıması gereken yiğitlik, cesaret, adalet, ilim ve hüner sahibi olmak gibi vasıflara sahiptir. Nitekim onun bu özelliklerini fark eden Rum kayseri de onu önce veziri, daha sonra da damadı ve mirasçısı yapar.

Şeyhoğlu'nun Hurşîdnâme'sinde hikâye kahramanı olan Siyâvuş'un dışında mesnevide anısına ithafen bir methiye yazılan Germiyan beyi Süleyman Şah ve eserin sunulduğu "Bayezid bin Orhan Bey"i tanıtan ifadeler de ideal hükümdar portresini çizmektedir.

Buna göre Süleyman Şah, Germiyan beyi olmasına rağmen huzurunda bulunanlara "kulluğunu" unutturacak derecede tevazu sahibi ve cömerttir.

*Ulu şâh idi lîkin hiç dervîş
Selâm öğretmez idi görse der pîş*

*Tevâzu lutfı hem eyle kılurdu
Ki kullar kullığını yanulurdu (Ayan, 1979: b.374-376)*

Bayezid Han ise cesur, güçlü ve atak oluşuyla öne çıkmaktadır. Savaş meydanlarına "yıldırım" gibi düşer:

*Savaşda yıldırım dirlerse hakdur
Ki yakmaktan âmân andan ırakdur (Ayan, 1979:b.392)*

Bayezid Han adil ve cömert oluşuyla da övülür. Onun önemli bir meziyeti de ilim ve hüner sahibi oluşudur.

Devlet adamları/vezirler: Her iki mesnevide de ideal hükümdarın işlerini meşveret meclisinde müzakere etmesi gereği çeşitli vesilelerle vurgulanır.

Hurşîdnâme'de idealize edilen Sultan Siyâvuş'un etrafında güçlü bir istişare kadrosu bulunmaktadır. Memleketin tüm işlerini danışma meclisiyle müzakere ederek yürütmektedir.

İstişare kadrosunun varlığı kadar nitelikleri de çok büyük önem arz etmektedir. Hurşîdnâme'ye göre, sultanın istişare edeceği devlet adamı her şeyden önce akıllı, bilgili, ferasetli olmalı, dünya meselelerine vâkıf, öngörülü, işini bilir olmalıdır. Bilgi kadar bilgiyi kullanma pratikleri de önemsenmektedir. Bir devlet adamının karşılaştığı problemleri hızlı ve doğru bir şekilde çözebilmesi bilgi ve yetenek istemekte fakat bir o kadar da belli bir iş tecrübesi gerektirmektedir.

*Öget sözlü açık gözlü bilülü
Zamîri bahr-ı 'ummân lafzı lü'lü'*

*Sınamış ola dünyânun işinden
Haber-dâr ola çarhun cünbişinden*

*Öküş müşkilleri hall itmiş ola
Meseller çok öninde dutmuş ola*

Turkish Studies

*Çü ma'lûm ide her emrûn önini
Öninden gözedür ola sonını (Ayan, 1979: b.4606-4609)*

Vezerin “ulu şehler” makamında hizmet etmiş olması sadece iş tecrübesi sağlamaz, edep- erkân öğrenmesini, söz söyleme ve hizmet etmede üslûp kazanmasına da vesile olur.

*Ulu şehlere hidmet kalmış ola
Usûl ü kadr ü hürmet bilmiş ola*

*Alur ola cihânun alığını
Bilür ola zemânun kılığını*

*Çok öğrenmiş ola şartlar edebler
Delim iş görmüş ola bu'l- 'acebler (Ayan, 1979: b. 4610-4612)*

Şeyhoğlu Mustafa, ideal devlet adamının iş tecrübesine olduğu kadar dinî ve ahlâkî yapısına da büyük önem atfetmektedir. Vezerin işlerini sağlıklı olarak yürütebilmesi onun sağlam ahlâklı ve şahsiyetli biri olmasına bağlıdır.

Buna göre iyi bir vezir evvela şeriat hükümlerini bilmelidir. İşlerinde ve hükümlerinde isabet kaydetmesi buna bağlıdır.

*Şerî'at hükmin ü dîvân yasagın
Bile anlaya sayrusın yasagın (Ayan, 1979: b.4613)*

Akıl, ilim, tecrübe, öngörü ve strateji, edep-erkân bilgisi gibi hususiyetler vezirin aklı donanımını göstermekle beraber tüm bu yetilerin mutlaka güzel ahlâkla tamamlanması gerekmektedir. İdeal bir devlet adamı, kötü huylu, kıskanç, kindar ve hırslı olmamalı açık yürekli, konuşmasında ölçülü, tatlı sözlü biri olmalıdır.

*Be-her hâl olmaya hergiz garazlu
Olur re'yi garazlunun marazlu*

*Derûni açug ola agzı tutlu
Sözi tatlu ola vü yüzi kutlu*

*Pes andan yarar ola tanışığa
Her işün sonın önün sanışığa (Ayan, 1979: b.4614-4616)*

Mesnevîde ideal devlet adamı hükümdarın iyi talihi olarak görünürken, kötü huylu, câhil, basiretsiz, öngörüsüz bir vezir ise bağlı bulunduğu sultanın en büyük talihsizliği olarak değerlendirilir.

Kötü vezirin portresi şu şekilde çizilmektedir: Câhil ve nâdân, dünyadan haberi olmayan, bir işin başından sonunu hesaplayamayan, iyiyi kötüden ayırt edemeyen, tecrübelerini bir kazanıma çevirmekten âciz, edep erkân, usul- âdâb bilmeyen, eşek huylu, beyinsiz.

*Veger ne degme bir nâ-dân ü câhil
Ki girü kendüendir kendü gâfil*

*Eşek sîretlü hûlu vü murdâr
Ki 'âlemden degül hergiz haber-dâr*

Turkish Studies

*Öninden ardı götten başı bilmez
Elifden kör-devâyı fark kılmaz*

*Cihânun acısından tatlusundan
Zemânun eyüsinden yatlusundan*

*Ne tatmışdur ne bilmişdür ne görmüş
Ne iş itmiş ne işitmiş ne sormuş
Mesel begdeş tevârih u hikâyet
Katında kılmamış kimse rivâyet*

*Edeb erkân u hidmet bilmeye hiç
Ulular ile sohbet kılmaya hiç*

*Cânı ağır ola vü başı yanı
Başında olmaya bir kuşca beyni*

*Ne fikr ü re'y ola anda ne tedbîr
Ki sultanlar öninde kıla takrîr (Ayan, 1979: b.4617-4625)*

Hurşîdnâme'de hırslarına mağlup olan ve fena bir akıbeta uğrayan Boğa Han'ın başına gelenlerin bir sebebi de etrafında, düzgün bir stratejisi olmayan, Sultan'ı aklına eseni uygulamaya koyması yönünde teşvik eden akılsız ve dalkavuk insanların bulunmasıdır.

*Tanışık evine girdi Boğa Han
Turumtay u bir iki akli noksan (Ayan, 1979: b.4579)*

Bu durumda Boğa Han daha en başta karar alma safhasında yanılmakta, uygulama safhasında da gelişigüzel ve anlık kararlarla kendi mahvına sebep olmaktadır. Etrafındaki istişare kadrosu da onu her arzusunu gerçekleştirmesi yolunda teşvik etmektedir. Şeyhoğlu, Boğa Han'ın akıbetini bir meselle veciz bir şekilde ifade eder:

*Hem ol tûtînin ola hali yavuz
Ki ana kargalar ola kılavuz (Ayan, 1979: b.4628)*

Siyâvuş'un vezirleri akıllı ve öngörülüdür. Bununla beraber, içlerinden bir kısmının kişisel hırs ve kıskançlık sebebiyle Siyâvuş'u yanıltacak fikirler ileri sürdükleri ve akla uygun delillerle sultanı ikna ettikleri görülür. Bu durum, sadece Hurşîd'le Ferahşâd'ı değil, daha sonraki gelişmeler yüzünden ülkeyi de sıkıntılı bir duruma sokmuştur. Gerek asaleti gerek gösterdiği yararlılıklarıyla, Sultana damat olmaya layık Ferahşâd'ı devlet yönetiminden uzaklaştırmak amacıyla bir komplo düzenlemeleri, evlilik işini zora sokacak şartlar ileri sürmesi yolunda Sultan'ı teşvik etmeleri onun adalet ve hakkaniyetten sapmasına sebep olmuştur. Mesnevîde bu durumun ortaya konması istişare edilecek kişilerin akıl, bilgi, tecrübe, stratejik düşünme gibi donanımların yanı sıra üstün ahlâkî vasıflara da sahip olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. (Ayan,1979: 75)

Ahmedî'nin Cemşid ü Hurşîd'inde de "vezir", hükümdarın vekili olarak hep yanında yer alır. Devlet işlerinde hükümdardan sonra otorite sahibi olmasının yanı sıra danışman olarak da devlet teşkilatının vaz geçilmez unsurudur. Ahmedî'nin mesnevisinde en ağır krizler bile Cemşid'in veziri sayesinde çözülür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

Mesnevilerde, vezirlerin dışında sultanın maiyetinde bulunup devlet işlerini yürüten diğer devlet erkânının “beg”, “kethüda”, “ulular” gibi unvanlarla anıldığını görmek mümkündür.

*Buyurdu kim ana karşı varalar
Ulular begler ü hem kethüdalar* (Akalin,1975:b. 3498)

Devlet Ritüelleri

Resmi yazışmalar: Devlet kademelerinde sultanın iradesi yazılı olarak tebliğ edilir. Mesnevilerde, genellikle “bitig/bitî” kelimesiyle ifade edilen bu tarz resmî mektuplarla ilgili pek çok motife rastlanmaktadır.

Hükümdârın emriyle yabancı ülkelere gönderilen elçiler, sözlü haberleri yanında, mutlaka bir mektup getirirler. Bu mektuplarla beraber, bir çeşit itimâdnâme sayılabilecek "belek"ler de vardır. (Ayan, 1979: 67)

Savaş hâlinde, asker toplanması ve gerekli hazırlıkların yapılması için beylere ve illere mektuplar gönderilir.

*Oturma illere çevre bitik sal
Başun çekme sözüme olgıl uysal* (Ayan, 1979: b.4461)

Hurşid'in düğünü ülke çapında resmi törenlere sahne olacaktır. Sultan Siyâvuş, komşu ülkelere ve kendisine tâbi eyalet yönetimlerine, beylere mektuplarla düğün tarihini bildirir.

*Bitiler yazdı çevre şehlere ol
Ki cümle cem olup ismarlaya yol
Kamu halkı kıgırıp kıldı da'vet
Ki kıla her birine lutf u mürvet*

...
*Ki İran pâdişâni şeh Siyâvuş
Düğün eyler saladur kurd ile kuş* (Ayan,1979: b.6788-6789,7177)

Hurşidnâme'de resmi mektupların takdim şekli de belli bir geleneği yansıtmaktadır. Sultandan mektup götüren elçiler muhatabı selamlayarak, saygıyla yerlere kapanarak mektubu sunarlar. Sultandan gelen mektubun kabul şekli ise öpüp baş üzerinden geçirerek göğüs üzerine konmasıdır. Mektup getirip götürenler bu geleneğe mutlaka uyarlar.

*Didi evvel ana virgil selâmu
Pes andan önine kogıl ta'âmı*

*Yiyesi çün ki götrile aradan
Hemîn bir sen ü bir ol bir Yaradan*

*Kalıcak levhı sungıl eline sen
Basiret göziyile hâline sen* (Ayan, 1979: 7239-7241)

Resmi kabuller ve davetler: Sultan, sarayında resmî ziyaretçilerini kabul eder veya davetlerde bulunur. Ülkeye gelen elçiler, zengin tüccarlar, önemli kişiler padişah tarafından resmen huzura kabul edilir, bazen de sarayda düzenlenen eğlencelere davet edilirdi. Bu geleneğin uygulamasına dair motifler her iki mesnevîde de görülmektedir. Cemşid ü Hurşid'de periler sultanı Hurizad, bir asil olduğunu hal ve tavrından anladığı Cemşid'i sarayına davet eder.

Anı virbidi ki idüp özr-hâhî

Turkish Studies

İde davet sera-bûstâna şâhı (Akalın,1975:b. 1277)

Rum ülkesinde kendini zengin bir tüccar olarak tanıtan Cemşîd, Kayser tarafından saraya davet edilir.

*Melik Cemşîd'i Kayser itdi dâvet
Ki ide bi iki dem anunla 'işâret* (Akalın,1975: b. 1851)

Saraya kabul edilen misafirler padişahın huzuruna girerken ve huzurundan ayrılırken destur ister. Cemşîd ü Hurşîd'de Mihrab, Hurşîd'den haber alıp, Cemşîd'e ulaştırmak için saraya gider. Saraya girerken ve saraydan ayrılırken sultandan izin ister.

*Bu mecmu'ını alup kasra geldi
İçerü girmege destur aldı* (Akalın,1975: b. 1874)

...

*İcazet diledi dönmege Mihrâb
Şehi çün gördü anda oldı bi-tâb* (Akalın,1975: b. 2025)

Selam alıp vermek sosyal hayatın önemli bir ritüelidir. Bir meclise dışarıdan gelen kişi selam vererek içeri girer. Saraya kabul edilen misafir izinle huzura girer, sultan ve maiyetini hürmetle selamlar. Cemşîd ü Hurşîd'de şehzâdeye Hurşîd'den haber vermek için saraya giren Mihrab, selam vererek içeri girer.

*Selâm idüp işitdi merhabâyı
İrişdi ana bûy-ı aşinâyı* (Akalın,1975: b. 1877)

Aile Kurumu ve Evlilik

Toplumu oluşturan en dinamik unsur olan aile müessesesinin sağlıklı ve uygun bir şekilde inşası, bilhassa geleneksel toplumun en önemli meselelerindedir.

Hurşîdnâme ve Cemşîd ü Hurşîd'de hikâyenin kahramanları olan âşıklar nice maceradan sonra evlenirler. Mesnevilerde kahramanların evliliği ve düğün merasimleri ayrıntılı olarak yer bulmuştur. Bu tasvirlerden XIV. Yüzyıl itibarıyla Müslüman Türk toplumlarında evlilik ve düğün adetlerini görmek mümkündür.

Evlenecek çiftlerin denkliği: İslam kültüründe çok önemli görülen ve hukuk literatüründe “küfüv” olarak adlandırılan evlenecek çiftlerin sosyal ve ahlâki değerler açısından denkliği meselesi her iki mesnevîde de yer almıştır.

Denkliğin ilk ve en önemli şartı sosyal statüde aranmaktadır. Bir hükümdar kızı olan Hurşîd'i isteyenler de hükümdar ve şehzadelerdir. Soy- sop ve asalet meseleleri bu vesileyle dile getirilir. Hurşîdnâme'de Sultan Siyâvuş'un muhafızları olan üç hizmetkâr Hurşîd'e uğruna ölecek kadar âşık olurlar; ancak aşklarını itiraf etmeyi bile düşünemezler, ülkeyi terk edip, hayatlarını aşkları uğruna feda ederler. İçlerinden aşkı yüzünden mecnûn olup dağlara düşeni bile sultan kızını istemek hakkını kendisinde görmemiştir.

Hurşîd'i isteyen Feraşâd, Siyâvuş'un yakınlığını kazanmış olmasına ve onun en tehlikeli düşmanı Boğa Han'ı öldürerek yararlık göstermesine rağmen, asıl hüviyeti, yani bir şehzâde olduğu gerçeği açıklanmadan adaylığı ciddi olarak değerlendirmeye alınmaz.

Sosyal statü açısından denklik söz konusu olan iki aday arasında seçim yapmak durumunda kalınca namzetler, ahlâk, seciye ve hüner sahibi oluşları yönünden değerlendirilir. Hurşîdnâme ve Cemşîd ü Hurşîd'de iki şehzâdenin av ve çevgân oyunu vesilesiyle karşı karşıya getirilmesi, onların cesaret, hüner ve sergiledikleri çeşitli davranışları açısından

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011*

karşılaştırılması imkânını sunmaktadır. Tüm bu oyunlarda hem yürekliliği hem dürüst davranışları açısından hikâyelerin erkek kahramanı olan Ferahşâd ve Cemşid rakiplerine üstünlük sağlamıştır.

Cemşid ü Hurşid'de Hükümdar, maddi güç yönünden Şam ülkesinin daha büyük bir güce sahip olduğunu ifade eder ancak Şam şehzâdesi “hünerde piyade” dir.

*Didi Şâdi'dür ulu şehzâde
Velikin her hünerdedür piyâde*

*Gişide varısa gevher hünerdür
Hünersiz gişi bil kim bed-güherdür*

*Melikzâde ki olmaya hüner-ver
Olamaz hiç kimesneye ser-ver*

*Gişi gerek durur kim ola hüner-ver
N'ola ger aslda olmazsa ser-ver (Akalm,1975:3707-3710)*

Bu konuda Efser de eşiyle aynı fikirdedir. Genç namzetin arkasındaki siyasi güç ve elindeki servet ne olursa olsun kendi şahsiyeti değerli değilse kızlarına layık değildir. Efser'e göre insanın evladını özü itibarıyla değersiz birine vermesi elindeki değerli inciyi toprağa gömmesi veya kendi ayağına pranga vurması gibidir.

*Didi Efser ana girü ki i cihan-dâr
Gerek fikr evvel ardınca anun kâr*

*Nicesi ola ki şâh-ı bermend
Kuru ağaç ile edile peyvend*

*Nicesi dürrü toprağa salalum
Neden bu cânımız terkin salalum*

*Gişi kim ide nâ-cins ile peyvend
Eliyle kendü ayagina urur bend(Akalm,1975: b3731-3734)*

Evliliğe aracı olanlar: Aşk mesnevilerinde âşık olma, sevdiğiyle buluşma, kavuşma, evlenme daima yardımcı, kılavuz şahıslar aracılığıyla mümkün olmaktadır.

Hurşidnâmede Hurşid'le Ferahşâd birbirlerini Âzâd sayesinde giyaben tanır ve âşık olurlar. Âzâd, daima Ferahşâd'ın yanındadır. Ferahşâd onun yardımlarıyla Hurşid'in ülkesine ulaşır, onun yol göstermesiyle ve aracılığıyla Hurşid'le görüşme imkânı bulur.

Hurşid'in aşk yolundaki kılavuzu ise “dadı”/ “dâye”dir. Dadısı genç kızın acılarını ve mutluluğunu paylaşır, sevgiliyle arasında elçilik yapar ve onların gizlice buluşmalarına zemin hazırlar. İki âşığı bir araya getirmek için tehlikeleri göze alan dadı, onlara aşk nimetinden istifade etmeleri, kavuşma anının kıymetini bilmeleri yolunda tavsiyelerde bulunur.

*Didi sunun ki sundı size devrân
Anı kim düşde görmedi Süleymân*

Bu âlem kim size oldı müyesser

Turkish Studies

Bilün kim degmeye olmaz müsahhar

*Bu meydânında 'ıskun nice bin baş
Başarımayup oldu hurd u hashâş (Ayan, 1979:b.3207-3211)*

Kız isteme: Evlilik ailelerin rızası ve katılımıyla gerçekleşir. Evliliğin ilk adımı erkek tarafından seçilen aracılardan babasından kız istemesidir. Baba bunu etrafıyla istişare eder, uygun görürse bir takım şartlar ileri sürebilir. Bunlardan birisi de kız için takdir edilen başlık “kalın” dır.

Sultan Siyâvuş, Ferahşâd'ın talebini olumlu karşılar, zira aday bir şehzâde olduğu için nesep bakımından uygundur. Üstelik bağlılığını ispat etmiş, kahramanlık göstermiş, tüm bu erdemleriyle Sultanın takdirini kazanmıştır. Bu evliliğin gerçekleşmesi için hiç engel görünmemekle beraber Ferahşâd'ı çekemeyen devlet erkânı “kalın” şartını ortaya atar. Siyâvuş da bu şartın yerine getirilmesini gelenek açısından gerekli görür.

*Velîkin âdet olmuşdur bilürsüz
Biregü bir kişiye kim vire kız*

*Ahî hâlince erden kalın alur
Niçeme ol kızını yalın alur (Ayan, 1979:b.5987-5988)*

Hurşîd'e kalın olarak Ferahşâd'ın babasının değerli bir mücevheri olan “şebçerağ” belirlenir. Bu, aynı zamanda Ferâhşâd'ın beyan ettiği gibi Magrib Sultanı'nın oğlu olup olmadığını anlamak içindir.

*Eger atası şehdür bu Ferahşâd
İşitmişüz kiçiden dutmuşuz yâd*

*Ki Mağrib şâhının bir hokkası var
Lâ'lden andadur bir dürr-i şeh-vâr*

*Münevver bir güherdür Şeb-çerâğ ol
Ki gevherler kıyâsından ırag ol (Ayan, 1979:b.6009-6011)*

Düğün: Düğün merasimleri geleneksel toplumda en çok değer verilen uygulamalardandır. Hele de hükümdar ailesinin düğünü bütün ülke halkı için bir şenlik, bayram demektedir. Şeyhoğlu'nun düğün tasvirlerinde eski doğu geleneklerinin ve XIV. Yüzyıl Türk toplumunun adetlerinin yansımalarını görmek mümkündür.

Evlenmesine karar verilen çiftlerin düğünü için uygun “uğurlu” bir gün seçilir. Bu günün öncesinde hazırlıklar başlar, sonrasında ise uzun süren şenlikler tertip edilir.

*Meger günlerde bir gün şeh Siyâvuş
Ki ol gün hoş durur gelse düğün tuş*

*Düğünün başlamaga azm kıldı
Ulu toy eyledi vü bezm kıldı (Ayan, 1979:b.6786-6787)*

Erkek kendisi için bir sağdıç tayin eder. Ferahşâd sağdıçlığa gelinin akrabalarından olan İnayet'i seçmiştir. Ayrıca aracılardan olan Âzâd ve dâye de düğünde özel olarak ağırlandılar.

İnâyet şâhı hem sağdıç idindi

Turkish Studies

Özini orta anı uc edindi (Ayan, 1979: b.7741)

Düğünde büyük ziyafetler verilir, eğlenceler tertip edilir. Devletin ileri gelenleri, “begleri” “uluları” kendileri için hazırlanan özel yerlerde ağırlandırmak üzere tüm halk, yeme, içme ve eğlence ile düğün kutlar.

Musiki de düğün eğlencesinin önemli bir parçasıdır. Sabah vaktinden itibaren “ney”, “def”, “saz” çalınır. Bülbül âvâzı gibi hoş “çeng” şenliği coşturur.

*Seher guyendesi çün bağladı saf
Getürdi geldi çarh altun sulu def*

*Ney urdı subh bülbül başladı çeng
Kılup durrâc ile mûsîce aheng*

*Çü bildiler düğüne oldı âgâz
Karışdı bir birine sâz u âvâz*

*Tonandı ol bişâretten zemâne
Bezendi kasr u taht u taht u tâc ü hâne*

*Kaçan zulmet tozına nûr yağdı
Şehenşâh şâd u hurrem tahta agdı*

*Buyurdu begleri vü uluları
Saraya geldi toldı cümle varı*

*Înâyet şâh Ferahşâdı getürdi
Bir altun kürsi kodılar oturdu (Ayan, 1979: b.7627-7633)*

Düğünde “saçı” saçmak ihsanda bulunmak da adettir. Düğün sahipleri tarafından yapılan ihsanlardan başka “ulular ve beyler” damat Ferâhşâd için altın saçarlar.

*Çü gördiler bu remzi cümle begler
Kim anda hâzır ise ulu yigler*

*Bu şâha şol kadar saçdılar altun
Ki ol altun suyından oldı Ceyhun (Ayan, 1979:b.7698-7699)*

Meslekler ve Meslek Erbabı

Hurşidnâme’de ve Cemşid ü Hurşid’de toplumdaki sosyal hiyerarşiye ve meslekî yapılanmaya dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Bunlar içinde en belirgin olanı şüphesiz devlet teşkilatında yer alan çeşitli makamlardaki devlet adamlarıdır. Toplumdaki diğer meslekî yapılanmalar da mesnevilerde yer almıştır.

Hizmetkârlar: Cemşid ü Hurşid’de ve Hurşidnâme’de hikâye kurgusunun içinde önemli rolleri olan hizmetkârlar aynı zamanda dönemin toplumsal yapılanmasına da ışık tutabilir. Hurşid’in maiyetinde “daye”/ “dadı”, “karavaş”, “hâdim” ve “kenize” diye adlandırılan kadın hizmetkârlar; padişahın ve şehzadenin maiyetinde ise “kul”, “gulam”, “lala” gibi sıfatlarla anılan erkek hizmetkârlar yer almaktadır.

Turkish Studies

Her iki mesnevîde de şehzâde'nin daima yanında yer alan, ona can u gönülden bağlı, şehzâdenin hayatını ve emellerini her şeyin üzerinde aziz tutan yardımcı tipi vardır. Bunlar aslında köle olup, zekâ ve kabiliyetleriyle sivrilmiş, sadakat ve şecetleriyle şehzâdenin güvenini kazanmış hizmetkârlardır. Şehzâde'nin yanından ayırmadığı yoldaşları zaman içinde hizmetkârdan ziyade can dostu hüviyetine bürünmüş kişilerdir.

Hurşîd'in en yakını da onu hem büyütüp annelik eden hem de dert ortağı olan dadı/dayedir. Aslında bir köle olan dadıya doğan çocuk emanet edilir. Dadı sultanın kızını öz anne yakınlığıyla büyütür. Hurşîd'e anneden daha da yakındır. Çünkü toplum hiyerarşisi gereği anneye evlat arasında bir mesafe vardır. Öğretilen usul ve âdâb çocuğun anne ve babaya saygı çerçevesi dâhilinde ve ancak belli bir mesafeye kadar yaklaşmasını öngörür. Bu ebeveynle çocuk arasında bir sınır çimmektedir. Oysa çocuğa tahsis edilen dadı için böylesi bir sınır söz konusu değildir. Dadı, kızın hem annesi hem dert ortağı ve en yakın dostu olur.

Mühendis ve mimarlar: Hurşîdnâme'de yer alan meslekler içinde mimar ve mühendisler de yer almaktadır. Hurşîd kendisine mahsus bir köşk isteyince babası derhal mühendislere haber yollar. Mühendislerin görevi binayı planlamaktır.

*Garaz her ne ise arz itdi ol mâh
Kabul itdi gönül ile cân şâh*

*Buyurdu kim mühendisler varalar
Ne yirde dir ise bünyâd uralar (Ayan, 1979:b.1373-1374)*

“Bani”/mimar ise binaların yapında bizzat çalışan ustalardır. Mimarların başarısı planlanan binayı tüm incelikleriyle ve büyük bir hünerle inşa edebilmelerindedir. Hurşîdnâme'de mimarlar muhteşem bir kasır inşa ederler. Bu kasır yüksek kubbelidir. Kubbe camla kaplanmıştır.

*Yüce vü mu'teber bağlatdı kubbe
Geyürdi kubbeye billur cübbe (Ayan, 1979:b.1382)*

Kubbenin üzerinde altından büyük bir doğan heykeli yapılır. Doğanın gözleri cevher, burnu elmadır ve ağzında bir parça yakut tutmaktadır. En ortada ve tepede duran bu kuşun haricinde binanın dört köşesine gümüşten birer kuş daha yapılmıştır. Ustalar öyle bir sanat göstermişlerdir ki, bu kuşlar rüzgâr estikçe ahenkli sesler çıkarmakta adeta bülbül gibi figân etmektedirler (Hurşîdnâme:b.1384-1389).

Binanın duvarları, kapıları lacivert üzerine altın yıldızlarla süslenmiş, içeriden ve dışarıdan şahane nakışlarla işlenmiştir. Binada su sistemi de bulunmaktadır. “Kırk ayak” yüksekliğe su çıkmakta cam kubbeli hamamda bu su kullanılmaktadır.

*Eyü yir ü turu yil ü aru su
Çıkardı kırk ayakdan yukaru su*

*Yine yapırdı anda hub hamâm
Ki fersiydi ruham u kubbesi câm (Ayan, 1979:b.1395-1396)*

Sultanın sarayı da ihtişamlı ve muhkem bir binadır. Şehir dışına çıkmak isteyen Hurşîd'e dayesi bir sivrisineğin bile saraya rahat rahat girip çıkamayacağını söyler.

*Yidi kat şimdi burc içindeyüz biz
Ki dürlür bigi dürlür içindevüz biz*

Turkish Studies

Eki yik külli mermerdür yapılar

Kamu pulâd-ı Çînîdür kapular (Ayan, 1979:b.1567-1568)

Kadı ve müftü: İslam öncesi bir dönemde geçen bir hikâye anlatılıyor olmasına rağmen Hurşidnâme'de yer yer İslami kavram ve kurumların adı geçmektedir. Bunun bir örneği de Sultan'ın "şer'i" bir mesele hakkında fetva almak için müracaat ettiği "kadı" ve "müftü"dür.

Mesnevide, Sultan Siyâvuş kızını önce Feraşâd'a verir ancak etrafındaki vezirlerin kıskançlık sebebiyle kıskırtmasına aldanarak Feraşâd'a düğünden önce kızına "kalın" olarak "şeb-çerağ" getirmesini emreder. Feraşâd, babasının ülkesinde başına gelen şeyler yüzünden mahsur kalınca Siyâvuş, Hurşid'i bu kez Behram'a verir. Düğün şenlikleri esnasında Feraşâd çıkagelince durum içinden çıkılmaz bir hal alır. Kızın kiminle evleneceği meselesi hukuki bir soruna dönüşmüştür. Bu durumda son sözün şeriata uygun olarak söylenmesi gerekmektedir. Müftü, bâliğ olan bir kızın evlilik konusunda kendi tercihini yapabileceği fetvasını vererek kördüğümüne dönüşen tartışmayı bir anda çözer.

Buyurdu kâdı ve müftî dirildi

Sarâya girdiler çün yol virildi

...

Eger kız bâligaysa sordurun siz

İkisinden ki kangısın diler kız (Ayan, 1979:b.7556,7562)

Mu'abbir: Rüya tabir eden, görülen rüyalardan anlamlar çıkaran kimselere verilen addır.(Develioğlu,2010:762) Rüyada olup bitenle ilgili yorum yapmak, günlük hayatla ilgili pratik sonuçlar ortaya koymak önemli bir ihtisas alanı olarak görülmüştür.

Mesnevilerden mu'abbirlerin saray görevlileri arasında yer aldığını çıkarmak mümkündür. Her iki mesnevide de rüya gören Hurşid'in ve şehzâdelerin rüyaları muabirler tarafından yorumlanır ve rüya yoluyla gelen mesaj ciddiye alınır.

Ahmedî'nin mesnevisinde, Cemşid, rüyasında Hurşid'i görerek ona âşık olur. Uyandıığında hâlâ etki altındadır. Etrafındakiler onun bu hâlinin gördüğü rüyanın eseri olduğunu anlayıp hemen mu'abbire haber yollarlar.

Didiler düşde ne gördün haber vir

Anı tabîr eylesün mu'abbir (Cemşid ü Hurşid b. 517)

Mutrib: "Mutrib", çalgı çalan, şarkı söyleyenler için kullanılan bir tabirdir.(Pala,2000:298) Musiki bezmin en önemli unsurlarından olduğu için "mutrib"ın sultanların meclisinde çok önemli bir yeri vardır.

Cemşid ü Hurşid ve Hurşidnâme'de kahramanların şarap ve eğlence meclisleri tertip ettikleri görülür. Cemşid, eğlence meclislerini çok sevmektedir. Bu meclislerin vaz geçilmesi olan mutribler de daima hazır bulunmaktadır.

Tolı mutribler idi şâhid-i şeng

Rebâb u üd idi vü ney ü çeng(Akalın,1975: b. 469)

Cemşid ü Hurşid'de Kayser de sarayında eğlenceler düzenlerken mutribleri eksik etmez.

Girü mutribler âgaz itdi sâza

Yüzi gül gibi 'ıyşun oldı tâze (Akalın,1975: b.1294)

Turkish Studies

Sâki: Eğlence meclislerde, şarap sunan kişiler için kullanılan bir tabir olan “Sâki”, bezmin en önemli unsurlarındandır. Bazen “mutrib” olarak da görev yapar. (Pala, 2000:338)

*Mey u nûş ile bir bezm itdi sâkî
Ki günilerdi anı Firdevs bâğî*

*Gehi sâkilerle enbâz olurdu
Gehi mutriblerle demsâz olurdu (Akalın,1975:b. 3579)*

Hurşîd’i istemeye gelen Şadi için düzenlenen eğlencede Cemşîd, Kayser’in elinden mey içer. Şadi ise aşırı sarhoşluğundan bunun reddeder. Böylece Cemşîd, rakibi Şadi’yi yenebileceği ümidini besler.

*Melik sâkî elinden dost-gani
Hemân dem içti âb-ı zindigânî*

*Anı şah Kayser’e içmişdi Cemşîd
Ki ol idi ana dünyâda ümmîd*

*Komadı bir nem ol deryada bâki
İletti keştiyi Şâdi’ya sâkî (Akalın,1975:b. 3581-3583)*

Eğitim- Öğretim

Her iki mesnevi de XIV. Yüzyıl itibarıyla Doğu medeniyetlerinde eğitim ve öğretiminin ne şekilde gerçekleştiğine dair önemli yaklaşımlar sunmaktadır.

Hurşîdnâme’de eğitim meselesi çeşitli vesilelerle ele alınır. Burada medreseler ve örgün eğitimden hiç bahsedilmemekle birlikte, bilhassa yüksek zümrede küçük çocukların özel hocaların rehberliğinde yetiştirilmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Mesnevide, Hurşîd, annesi Hitayî Ay Hatun’u da yetiştiren yaşlı ve tecrübeli hocası Pir Muallim tarafından eğitilir. Buradan en azından yüksek zümrede kadınların da eğitim aldıkları sonucunu çıkarmak mümkündür.

Bu muallim “ilm ü zühd ü akl u tedbir” ile donanmış, bilgide “Hızır”, “nefeste İsa” gibi âlim ve âbid bir zattır.

*Bilüde Hızır u ‘İsâ’sın nefesde
Bil öğret bir kuşum vardır kafesde (Ayan, 1979:b.682-683)*

Hurşîd’in aldığı derslere bakarak eğitimin konularını çıkarmak mümkündür. Hurşîd tahsili içinde evvela güzel söz söylemeyi, inci gibi nazım ve nesir dizmeyi, güzel bir yazıyla yazmayı öğrenmiştir.

*Şu resme idi zihni hûb u mevzûn
Ki nesri nazm u nazmı dürr ü meknûn*

*Yazısı hûb u şi’ri nâzik ü ter
Özi ummân u sözi dürr ü gevher (Ayan, 1979:b.737-738)*

Muamma ve lügaz çözmek, satranç oynamak gibi zekâ geliştiren hüneler de eğitimin konularındandır.

*Muammâ ve lügazlar key bilici
Dükeli müşkilâtı hal kılıcı*

Turkish Studies

*Şunun bigi bilüridi nerd ü satranç
Felekten dâd alurdu arşdan genç* (Ayan, 1979:b.740,742)

Hurşid, hendese ilmi sayesinde kendisi için bir köşk planı çizebilir. Ustaların başında durarak planın uygulanışını kontrol eder (Ayan, 1979:b.1378).

Cemşid ü Hurşid mesnevisinden de şehzadelerin eğitime dair çıkarımlarda bulunmak mümkündür. İleride devlet yönetimini devralacak şehzadelerin özel derslerle eğitildikleri muhakkaktır. Onların eğitimleriyle ilgili önemli bir uygulama da erken dönemlerinden itibaren Osmanlı'da da görülen şehzadelerin sancağa çıkarılması âdetidir. Şehzâdeler gönderildikleri vilayetlerde adeta staj yaparak devlet yönetimi hakkında bilgi ve tecrübe kazanırlar.

Mesnevîde, Cemşid'in de bir sancak beyi olduğunu görmek mümkündür. Hikâyede Cemşid, rüya yoluyla Hurşid'e âşık olur ve derin bir melankoliye düşer. Yeme içmeden kesilir, sararıp solar, işlerle ilgilenemez olur. Onun bu hâli babası Fağfur'a bildirilir. Fağfur oğlunun annesini de yanına alarak on günlük bir mesafede olan oğlunu görmeye gider. Burada açıkça görüldüğü üzere, genç şehzade Cemşid, babasının sarayından çok uzakta, bir eyaleti yönetmektedir.

*Melik didi Hümâyun'a varalum
Hümâ-sâye oğul hâlin görelim*

*Olban tazı atlara süvâre
İrişdiler iki günde ol diyâre*

*Ol on günlük yolu anlar iki günde
Sürüben germ irişdiler anda* (Akalm,1975: b. 761-763)

Toplumda Gelenek ve Görenekler

İnanç sistemi ve çeşitli inanışlar: Her iki mesnevi de öncelikle İslam dini ve kültürünün derin etkisini yansıtmaktadır. Mesnevîlerin başında yer alması bir tertip hususiyeti olarak gelenekleşmiş olan "tevhid", "münacat", "na't" türlerinin varlığı bu etkinin ilk ve somut göstergesidir. Her iki mesnevîde de çeşitli vesilelerle dinî hükümler anılır ayet ve hadis iktibasları yapılır. Eserlerin atmosferinde İslamî kültür ve değerlerin yansımaları her an müşahade edilebilir. Bununla birlikte, mesnevîlerde dönem özelliklerinin yansımalarından olan çeşitli inanışların izlerini görmek mümkündür.

Burçlar ve yıldız falı: "İlmü'n-nücum": Çok yaygın olan inanışa göre her insan bir yıldızın tesirindedir. Bu yıldız, o kişinin doğduğu zamanda güneşin içinde bulunduğu burçtadır. Yıldızlar insanın duygu, ahlâk ve karakterleri üzerinde etkili olur. (Pala,2000:74)

Yıldızların ve yıldız hareketlerinin insan tâlihi üzerinde etkili olduğuna, bazı yıldızların uğur, bazılarının ise kötü şans getirdiğine dair inançlar kadim bir ilim dalı olan "ilm-i nücum" içinde düşünülebilir. Bu yaygın inanışın gereği olarak eski saraylarda münecimler görev alırlardı. Bunlar, ülkenin, sultanın ve çocuklarının akıbetine dair yıldız hareketlerinden sonuçlar çıkarırlardı.

Doğan çocuğun yıldız falına baktırmak Şehname'de de yer alan kadim Doğu inanışlarından. (Ayan,1979:57) Hurşidnâme'de, İran Şah'ı Siyâvuş, kızı Hurşid doğduğu zaman münecimleri toplayarak falına baktırır. Münecimler, gezegenlerin hareketlerine,

Turkish Studies

doğum esnasında hangi yıldızın hangi burçta olduğuna bakarak kızın kaderi hakkında yorum yaparlar.

*Müneccimler dirildi bir araya
Ki seyyârât evin bir bir araya*

*Ki kangı burca geldi kangı ılduz
Ne hükm ider ne resme gösterir yüz (Ayan, 1979:b.500-501)*

Hükümdar Siyâvuş, müneccimlerin, Hurşîd'in ileride ülke için büyük bir fitneye sebep olacağına dair kehanetlerine tereddütsüz inanır ve kızının öldürülmesini ister.

Eski kültürün “felek” üzerindeki spekülasyonları yine bu inanışa bağlanabilir. Kadere isyan imana aykırı olarak değerlendirildiği için Müslüman toplumlarda kader için fena bir söz söylenmez. Ancak, insan talihinin sembolü olarak görülen “felek” kavramının mahiyetinin belirsiz oluşu hakkında ileri geri konuşmayı mümkün kılmaktadır. Klasik şiirde her vesile ile feleğin suçlandığını görmek mümkündür.

Feleğe sitem her iki mesnevide de görülmektedir. Âşıklar başlarına gelen her fena olayı feleğin bir zulmü olarak değerlendirir, kara talihlerine ve kendilerine her daim küs olan feleğe sitemler yağdırırlar.

Ahmedî'nin mesnevisinde şehzâde Cemşîd, başına gelen uğursuzlukların sebebi olarak gördüğü feleğe şu sözlerle çatmaktadır.

*Bu eflâkun işi 'âşıka kindür
Ne çâre çehre çün kim kej oyundur*

*Felek tığini çekmişdür kınından
Keser yârenleri yârı yanından (Akalm,1975:b.3971-3972)*

Rüyalar: Rüyaların bir kısmının İlâhî bir ilhamdan kaynaklandığına dair inancın varlığı sebebiyle, her iki hikâyede de rüyalara itibar edilmekte, manevi bir işaret olduğu hissedilen rüyalarda bildirilen şeyler aynen uygulanmaktadır.

Rüyada “Hızır”ı görmek: “Hızır” kendisine kudsiyet atfedilen büyük bir zâttır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa ile seyahat ettiği bildirilen, bir peygamber olan Hz. Musa'nın dahi işlerindeki hikmeti çözmekte zorlandığı büyük zâtın Hızır olduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple halk arasında çok büyük bir itibara sahiptir. Ölümsüzlük suyu olan “âb-ı hayât”ı bulduğuna ve zorda kalanlara yardım ettiğine inanılan Hızır'ın her sözü ve her işinde bir hikmet aranır.

Hızır motifi Hurşîdnâme'de görülmektedir. Hurşîd ve Feraşşâd, Hızır'a dair toplumdaki bu kabulden yararlanarak isteklerini gerçekleştirmeye yarayacak rüyalar uydururlar.

Hurşîd, kendisine âşık olarak can veren muhafızın kabrini türbeye çevirmek istemektedir. Bu isteğini babasına kabul ettirebilmek için rüyasında “boz atlı Hızır”ı gördüğünü ve Hızır Aleyhisselam'ın kendisinden bu makamı ihya etmesini etrafını “teferrücgâh” hâline getirmesini istediğini söyler. Türbe yaptırılır ve adına “Hızır İlyas” makamı denir. (Ayan,1979:190)

Feraşşâd da Hurşîd'e yakın olabilmek için bir rüya uydurur. Buna göre Feraşşâd ve adamı Azad, Kudüs'te Mescid-i Aksa'da ibadet eden dervişlerdir. Feraşşâd, bir gece rüyasında

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

boz atlı Hızır'ı görür, Hızır onlara “ Cemâbâd önlerinde bir makamım vardır, oraya gidin bundan sonra orada kalın” diye buyurur. (Ayan, 1979:37)

Sihir/büyü: Sihir/büyü yapmasını bilen bazı özel kişilerin olağanüstü güçleri olduğuna dair halk arasında var olan inanışın Hurşidnâme'deki yansımalarından birini şu beyitte görmek mümkündür:

*Veger ne sihr ider sehhâr öküşdür
Bize mekr idici mekkâr öküşdür (Ayan, 1979:b.3597)*

Esatirî Varlıklar

Peri: İnanışa göre cinlerin dışısına “peri” denir. Büyüleyici güzellikte oldukları için çok güzel insanlara da mecazen peri denir. (Onay,2004:396) Çeşme, pınar, göl vb. yerlerin perilerin yurdu olduğuna inanılır. Onları bir kez gören güzelliklerine âşık olur ve etkilerinden kurtulamaz.İnanışa göre, periler sihir ile çağrılır ve bir daire çizip içine alınarak ele geçirilir. (Pala,2000:324)

Cemşid ü Hurşid'de peri inanışının hikâye kurgusuna dahil edildiği görülür. Sevdiğini bulmak için Rum'a doğru yola çıkan Cemşid'in yolu periler diyarına düşer. Bir su kenarında periler sultanı Hurizad'ı görür. Peri kızı o kadar güzeldir ki Cemşid ona hayran olmaktan kendini alamaz.

*Orada gördi bir çeşme akar
Ki suyu âb-ı Hızr idi ya Kevser*

*Oturmuş ol sunun içinde bir gül
Gül üstünde tağılmış tâze sünbül*

*Eliyle saçacak başına su
Kamer üstüne dökülürdü lu'lu (Akalin,1975:b. 1228-1230)*

...
*Kalup şah ol ten ile saça hayrân
Diledi kim ana vire dil ü cân (Akalin,1975:b.1237)*

...
*Dutup durur periler bu diyârı
Bunun bir hûb kızdur şehriyârı (Akalin,1975:b.1244)*

Dîv: İnsana zararı dokunabilecek habis cin, ifrit ve şeytan taifesinden olan mahlûklara denir (Onay, 2000:190). Kötülükle dolu bu esatirî yaratıklar, iri yarı, korkunç, kuvvetli ve kimi zaman da insanı andıran özelliklerle düşünülür. Zerdüş dininde de kötü ruhlara bu ad verilir. (Pala,2000:324)

Cemşid ü Hurşid mesnevisinde “ dîv”, Cemşid'in Rum'a giderken karşılaştığı bir düşman olarak ortaya çıkar.Bu yaratığın başı ve yüzü kurda, gözleriye file benzemektedir. Cemşid, dîvle mücadele eder ve onu öldürür.

*Toludur dîv-i ifrît işbu menzîl
Yavuz korku yiridür olma gâfil (Akalin,1975:b. 1525)*

...
*Başı kurd u yüzi kurd u gözi fil
Ağayı zendefil andan hazer kıl (Akalin,1975:b. 1528)*

...

Turkish Studies

Başunu kesdi vü itdi tenin çâk
Kanından lâlezâr oldı ruh-ı hâk (Akalın,1975: 1568)

...
Kesüb boynun ayurdu girder anın
Yarub karnunu yire dökdi kanun (Akalın,1975: 1570)

Çü hak oldı orda ol ser-i dîv
Kamusu kaçdı andan leşger-i dîv (Akalın,1975:1571)

Cadı: Saç telleriyle sihir yapan büyücü kadınlara “cadû” denir(Onay:2004:150). Cadû rüzgâra süpürgeye binerek uçabilir. Ateşte suda yürüyebilir. Büyücülük ilmini Hârût ve Mârût’tan almıştır. (Pala,2000:77)

Cemşîd Rum’a giderken bir cadıyla karşılaşır. Cadı, Cemşîd’in geçmesi gereken denizi büyü yaparak bir ateş denizine dönüştürür. Cemşîd, bu durumdan peri kızı Hurizad’ın kendisine, başı dara düşünce kullanması için verdiği üç saç telinden birini yakarak kurtulur.

Orada çıktı bir cādû-yı ser-keş
Ki her dem dökülir agzundan ateş (b. 1435)

...
Ol üç tarun ki Hûri-zâde virdi
Birini şâh ol dem oda urdı (b.1438)

...
Gelüp def’ ittiler ol od u suyu
Ki sihrün yok durur hiç reng u bûyü (b.1440)

Ne durur cādûların işi tahyîl
Hakayık kalbi hod olmaz bilâ-kîl (b. 1441)

Çeşitli Gelenekler ve Yaşam Tarzı

Giyim kuşam âdetleri : Mesnevilerde, dönemin sosyal yaşantısının önemli bir yansıması olan giyim-kuşam ve aksesuarlarla ilgili bilgilere rastlamaktadır. Bu bilgilerden, XIV. Yüzyıl’da erkek ve kadın giyim tarzı, üst zümrenin ve fakirlerin giyinişi, sultanların giyim kuşamları gibi pek çok hususta çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Mesnevilerde karşımıza çıkan giysi isimleri şunlardır: Hil’at, ton, kürk, dibâc, hırka, gönlek, kaba, cüppe; bu giysilerde kullanılan kumaşlar: harir, kemha, kadife, atlas, çuha, diba, keçe vd.

Dahı hil’atları getürdi biş on
Getürdi tîz dikilmiş cevherî ton (Ayan, 1979:b.1259)

Üst zümrede kadın ve erkek giysilerinin değerli kumaşlardan dikildiğini ve onların kıymetli taşlarla işlendiği görülür.

Nesic ü nâh ile kemhâ hâse'l-hâs
Kadife vü harîr ü atlas u hâs

Kab u Bağdadî vü hârâ vü dü-reng
Se-reng ü kırmız dirme yüz teng

Murabbalar eyü çuha vü dibâ

Turkish Studies

Vala meftûn-ı Mısri şarb-ı zîbâ (Ayan, 1979: b.1254-1256)

Kadınların yüzlerine peçe (nikâb)örtündüğü görülür. Her iki mesnevde de Hurşid'in nikap kullandığına dair ayrıntılar göze çarpmaktadır.

Nikâbın açacak Hurşid-i enver

Didi ol dem mâh kim Allahu Ekber (Akalın,1975:b. 4620)

Yüzün Hurşid şol ok dem kıldı mestûr

Pes ol hâdimlere buyurdı destûr (Ayan, 1979:b.7618)

Yüz örtmek kadınlar için tesettür anlamını taşımaktadır. Yalnız Hurşidnâme'de 3420. beyitte Hurşid, güzelliğinin büyüleyiciliğinden dolayı yüzünü örttüğünü söylemektedir.

Hurşid-nâme'de kadınlar ve erkekler için günlük giyim tarzına dair çıkarımda bulunmak mümkündür. İki sevgilinin buluştukları anın anlatıldığı beyitlerde her ikisinin de gömlek giyinip bellerine kuşak bağladıkları görülmektedir:

İrişdiler çü el virdi zemâne

Hemân cân cânâ vû gönlek yabana

Nigârin gördi kim su başdan aşdı

Ferahşâdun kaşağın sundı şaşdı (Ayan, 1979: 3474-3478)

Hurşidnâme'de erkek elbisesi giyerek Ferahşâd'la gizlice buluşmaya giden Hurşid'in üzerindeki gysiler dönemin ortalama erkek kıyafetidir:

Getürdi bir yaşıl ton geydi dîbâc

Kemişdi başı üzre hem yaşıl tâc

Biline kıldı bir kılıç hamâ'il

Seni görmeğe oldı gönlü mâ'il (Ayan, 1979:b.2918-2919)

Girürdi dem-be-dem er tonına kız

Dir idi dutsak âhır degülüz biz

Bilinde kuşağı eğninde kürki

Yüzinde burkaı başında börki

Kuşanurdu kılıcı vü sadağı

Aluban hâdimi koyup otağı (Ayan, 1979: b.749:753)

Hurşid-nâme'de fakirlerin ve dervişlerin giyimlerini görmek mümkündür. Fakirler, keçeden yapılmış aba, hırka giyer ve yine keçe külah takınırlar.

Melik-zâde 'abadan geydi cübbe

Keçeden yapdı bir basında kubbe (Ayan, 1979: b. 2105)

Dervişler de dünya nimetlerinden istîğnalarına bir işaret olmak üzere “harir” gibi değerli kumaşlara itibar etmez, keçe hırka giyerler.

Harîr olmaz ise keçe geyelüm

Semüz et olmaz ise ot yiyelüm

Turkish Studies

*Girü bir hurkam uşda bir külâhum
İşüm âzâr u künbed tekye-gâhum (Ayan,1979:2077-3654)*

Savaş âdetleri: Dönem zihniyeti açısından, devletin mevcut yapısının korunması, güvenlik ve istikrarını sağlaması, sınırlarını genişlemesi, varlığını devam ettirmesi gücünü ve rüşünü ispat etmesi askeri güce bağlıdır. Bu gücü yerinde kullanabilen devlet varlığını koruyabilmektedir.

Savaşın ilk aşaması karar anıdır. Savaşın meşruiyeti, sebepleri ve muhtemel sonuçları öncesinden müzakere edilir hesaplar ve planlar yapılır.

Her iki mesnevide de savaş ve savaşa dair meselelerin büyük bir gerçeklikle yansıtıldığını görmek mümkündür.

Bir aşk mesnevisi olan Cemşîd ü Hurşîd’de savaş sebebi Şam sultanının Hurşîd’i alabilmek için büyük bir orduyla Rum kayserinin üzerine yürümesidir. Burada göz ardı edilemeyecek durum bir aşk mücadelesi gibi görünen harekâtın arka planında yatan bir devletin siyasi gücünü ve otoritesini koruma tavrıdır. Mesnevide de bu durum hissedilmektedir. Şam şahının oğlu Şadi, Hurşîd’e tâlip olmuştur. Hurşîd’in diğer tâlibi olan Cemşîd’le hünelerini sergileyecekleri “çevgân” oyununa ve ava davet edilir. Bu imtihanlarda başarısız olur. Evlilik talebi reddedilerek ülkesine geri gönderilir. Şehzâde’nin küçük düşmesi ve reddedilişi şahsi bir mesele olarak karşılanmaz. Şam sultanı bu hareketi ülkesine ve kendi hükümlerine karşı bir nevi meydan okuma olarak algılar ordusunu toplayarak Rum ülkesine karşı saldırıya geçer.

Hurşîdnâme’de de savaş sebebi aynıdır. Sultan Siyâvuş, evlilik talebini reddettiği Turumtay’a karşı ordusunu hazırlar. Çünkü Turumtay’ın tehditkâr tavrına karşılık gerektiği gibi davranması sadece kendisi ve ailesi için değil tüm ülke adına onur meselesidir.

Savaşın ilk adımı tüm ülkeye savaş kararının ilan edilmesidir. Sultan savaş ilan ettiği zaman idaresi altındaki beyler desteğini, maiyetindeki yüksek rütbeli askerler desteğini bildirir.

*Yüz urıp yir yüzine cümle leşker
Didiler âferin î şâh-ı kişver*

*Süleyman u Sikendersin sen î hân
Müeyyed ü muzaffersin sen î ân*

*Degülsün bihaber şâ-bâşumuzdan
Elümüz çekmişüzdür başumuzdan*

*Zihi düğün ki önünde olavuz
Zihi bayram ki biz kurbân olavuz*

*Başunda çünkü devlet tâcı vardur
Özinün bize ne muhtâcı vardur*

*Tapundan himmet ü Hakdan inâyet
Olursa bu işe tapdur kifâyet (Ayan, 1979:b.4863-4869)*

Turkish Studies

Savaş hazırlıkları kısa sürede tamamlanır. Ordu düşmanı gerektiği gibi karşılamak için planlar yapar.

*Çalındı kûs u götrildi sancak
Anı kondurdılar şehre yakıncak*

*Bu leşker cümle istikbâle çıkdı
Alem açup nakâre çala çıkdı*

*Çalındı kûs u tabl u burku boru
Tonandı kır u kula boz u toru (Ayan, 1979: b.6632-5124)*

Mesnevilerde çok sayıda askeri terim geçmektedir. Askeri hareketlerde at, deve ve katırın binek ve yük taşıyıcısı olarak kullanıldığı görülür. Fil ve gergedan gibi hayvanlar da bir ordunun gücüne güç katan bineklerdir. Savaş aletleri olarak, kılıç, gürz, keman (yay), mızrak, kalkan, şimşir, hançer vb. nesnelere zikredilir.

*Kılıç süniyle oldukda hitâbı
'Inanı yıl olurdu tag rikâbı*

*Eline niçe alur-ıdı gürz
Olurdu korkusundan sürme Elbrüz*

*Kemân dutdukda eyle-y-idi kâdir
Ki okuna dikilürdi nesr-i tâyir (Akalin,1975: b. 441-443)*

*Eline kılıç alsa olmadın darb
Olurdu berk-i sûzân şark ile garb (Akalin,1975:b. 445)*

Avlanma: Eski toplumlarda avlanma hayatın çok önemli bir parçasıdır. Ava çıkma sadece beslenme ihtiyacının karşılanması anlamına gelmemektedir. Silah kullanma, ata binme, vücut kondisyonunu geliştirme gibi pratikler sağlayan avlanma, insanlar için bir çeşit spor, eğlence ve eğitim sayılmaktadır. Sultanlar arasında da ava çıkma çok rağbet gören bir eğlencedir. Padişahların özel olarak tercih ettikleri avlanma alanlarının olduğu, Av için avcı köpekleri, doğanlar ve şahinlerin yetiştirildiği bilinmektedir. Avlanmada eğitilmiş hayvanların dışında ok, mızrak, bıçak gibi keskin aletler, kement ve tuzaklar da kullanılırdı.

Sosyal hayatta böylesine önemli bir rol oynayan avlanma eğlencesi her iki mesnevîde de yer almaktadır.

Hurşidnâme'de Hurşid de Feraşâd da ava meraklıdır. Hurşid'in bir kız olarak usta bir avcı oluşu, at binmek, silah kullanmak, hayvanları tanımak konusundaki bilgi ve hüneri dikkate değerdir. Hurşid'in avlanma hünerlerinin anlatılışı Dede Korkut hikâyelerindeki bazı sahneleri andırmaktadır.

*Ok atmak at segirtmek gürz salmak
Segürdüben sünüle yüzük almak*

*Anun idmânydı gice gündüz
Velî göstermez idi kimseye yüz (Ayan, 1979: b.759-761)*

Turkish Studies

*Havâda ok ile herkes utardı
Geyüğe tavşana yigrüp yiterdi*

*Dutardı irkek aslan ile pençe
Zebun olurdu file ursa pençe
Kılıç salsa direk iki biçerdi
Okı on kat demür sacdan geçerdi (Ayan, 1979: b. 754-757)*

Cemşîd u Hurşîd mesnevisinde, Rum sultanı, Cemşîd'in mi, yoksa Şadi'nin mi daha hünerli olduğunu görmek için bir av eğlencesi düzenler. Cemşîd bu esnada hem hünerlerini sergileme imkânı bulur hem de bir aslanın saldırısına uğrayan Kayser'i kurtararak cesaretini ispatlar.

*Diledi kim şikâr eyleye Kayser
Ki göre kimdür arada hüner-ver*

*Ukab istedi vü şahbâz u şahin
Dahı sunkur balaban ile lâçin*

*Vaşakla pars u it dahı tâzı
Rast ola şikârın cümle sâzı (Akalm,1975:b. 3680-3682)*

Çevgân oyunu: Eskiden tüm Doğu ülkelerinde, bilhassa Türkler arasında çok sevilen “çevgan”, at sırtında sopa ile topa vurma suretiyle oynanan bir oyundur. Karşılıklı dört veya on kişilik takım halinde oynanan bu oyuna “guy u çevgan” adı da verilir.

Gûy u Çevgân oyunu Ahmedî'nin eserine de konu olmuştur. Rum sultanı Kayser, Cemşîd ve Şadi'nin de katıldığı bir çevgan oyunu hazırlar. Av gibi bu çevgân da hem zekâ hem fiziki kuvvet yönünden performans isteyen, hüner gerektiren bir spordur. Bu sebeple hükümdâr damat namzetlerini bu oyunda karşı karşıya getirir. Cemşîd'in akıl, güç ve hüner yönünden Şadi'ye üstünlüğü bu oyun vesilesiyle bir kez daha ortaya çıkar.

*Bugün anunla meydana varalum
Ele cevganlar alup top uralum*

*Biniben tîz ü ser-keş esb-i tâzı
İdelüm anunla esb-bâzi*

*Ola kim eyleye çabük-süvâri
Yüzinden gide girü şermsârı*

*Melik ol dem binüp bir bâd-pâyı
Diyeydün bindi şahin bir hümâyı*

*Elinde top u çevgân-ı hilâli
Nite kim mâh u mihr-idi ittisâhı (Akalm,1975:b. 3631-3635)*

Turkish Studies

SONUÇ

Bu makalede, Ahmedî'nin Cemşid u Hurşid ve Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşid ü Feraşâd adlarını taşıyan, aynı konulu eserlerinden hareketle Anadolu'da bir doğuş ve yeniden yapılanma dönemi olan XIV. Yüzyılın sosyal görünümünü tespit etmeye çalıştık.

Söz konusu mesnevilerde, kaynağını kadim İran edebiyatından alan hikâyeler anlatılmaktadır. Bununla beraber, eserler, kendi dönemlerinin sözcüsüdür. Her iki mesnevi de ait oldukları dönemin tarihî siyasî, sosyal ve kültürel atmosferini tüm canlılığıyla yansıtmaktadır.

Bu çalışmada, dönemin sosyal hayatına dair tarihi gerçeklikle de uyuşan unsurlar tespit edilmiştir. Burada öncelikle toplumsal hiyerarşinin ilk basamağında yer alan devlet yapılanması, hükümdar ve devlet adamlarının profili ve devlet teşkilatının işleyişi ele alınmıştır. Makalede ayrıca, sosyal yapılanmanın en önemli dinamiği olan aile kurumunun yapısı ve evliliğe dair gelenek ve görenekler, meslekler ve toplumsal hiyerarşi, inanışlar, giyim kuşam, yaşayış tarzı, savaşlar avlanma, oyun ve eğlenceler gibi dönemin sosyal hayatının yansımaları gözler önüne serilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Mehmet(1975) Ahmedî Cemşid u Hurşid, Ankara: Sevinç Matbaası.
- AYAN, Hüseyin, (1979) Hurşid-nâme (Hurşid ü Feraşâd) Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları
- DEVELİOĞLU, Ferit (2010) Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ankara: Aydın Kitabevi
- ÇELEBİOĞLU, Âmil (1999) Türk edebiyatında Mesnevi, İstanbul:Kitabevi
- KÖPRÜLÜ, Fuat(2009) Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara: Akçağ Yayınları
- ONAY, Ahmet Talat(2004) Eski Türk Edebiyatında mazmunlar (Hz. Prof. Dr. Cemal Kurnaz) İstanbul: MEB Yayınları
- ÖZKAN, Ömer (2005) Dîvan Şiirinde Sosyal Hayat (14. Ve 15. Yüzyıl), Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- PALA, İskender(2000) Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla; Ahmet KARTAL (2009) Eski Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ŞENTÜRK, Atilla(2002) XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler, İstanbul: Kitabevi Yayınları